

NYA AVHANDLINGAR

Eva Lis Bjurman: *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möte med de nya kärlekskraven 1750–1830*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1998. 271 s. English summary. ISBN 91-7139-381-1.

Eva Lis Bjurmans avhandling handlar om unga kvinnor, en ny kärlekskod och ändrade villkor för val av äktenskapspartner. Huvudfrågan är: Har flickors bildning och de nya kärlekskraven med varandra att göra? Tiden är decennierna kring sekelskiftet 1800 och den sociala scenen är huvudsakligen det urbana borgerskapet.

Boken är uppbyggd kring nio historiska fallstudier av kvinnors berättelser om sina erfarenheter och kärlekssyn. Den skildrar dramatik och förvirring, anpassning och besvikelser, tradition och modernitet, kollisioner mellan generationer och tidstendenser. Huvudpersonerna är födda 1728–1815. Flera bifigurer framträder. Berättelserna beskriver kärlekskodens förändringar. Ytterligheterna är å ena sidan det gamla mönstret där föräldrar och rationella överväganden avgör vem som gifter sig med vem, å den andra en ny modell som sätter kärleken högst. Källorna är arkivalier och tryckt litteratur från tiden, främst memoarer, brev och dagböcker, men även rådgivningsböcker, skönlitteratur, självbiografier och tidskrifter.

Författaren hämtar teoretisk inspiration främst hos kultursociologerna Niklas Luhmann och Ulrike Prokop. Luhmann hävdar att kärlekens semantik förändras stegvis under 1700-talet och början av 1800-talet. Kärlek är en historisk och kulturell konstruktion. De äktenskapliga banden före 1750 byggde på förnuft, föräldrastyrning samt kontroll över kvinnan, reproduktion och ekonomi. Kärlekens axiom var att man älskar det man äger. Från England kom nya signaler för partnerval – kärlek, förnuft och likställighet. Orsaken var strukturella samhälleliga förändringar. Med den sentimentala romanen exporterades den nya intima kärlekskoden till kontinenten, men kampen mellan förnuft och kärlek avbröts inte. Klass och pengar behöll sin betydelse, trots att kärlekens rätt att vara oansvarig, irrationell och

suverän tog över allt mer. Efter 1750 är den dominerande principen kärlek för kärlekens skull. Prokop menar att de nya kraven på kärlek i äktenskapet komplicerar livet för unga kvinnor i borgerligheten. De gamla kraven på förnuft och försörjning hindrar förverkligandet av kärleksidealet. Frustrerade kvinnor hamnar i ett kulturellt ”tomrum” därför att bildning blir viktigare än hushållsledarkompetens.

Bjurman formulerar inledningsvis några frågor: Finns det något samband mellan flickors bildning och kravet på kärlek inför äktenskapet? Kan man i materialet avläsa en övergång från en kärlekskod till en annan? Hur ser denna övergång ut och hur påverkar den de unga flickornas vardag och relationer?

Sophie Zinn är dotter till en förmögen dansk köpman, som är hårt engagerad i sin dotters uppfostran. Hon utnyttjar sina talanger och estetiska känsla i sällskapslivet, vilket ökar faderns status och prestige. Hon grips av den franska revolutionens idéer och av fransmän och uppträder utmanande på den offentliga scenen. Sophies historia är en berättelse om gränser, satta av fadern kring hennes självständighet och partners. Hon gifter sig av förnuft med en äldre handelsman. Hennes kusin Catrine Fiedler hyser en kompromisslös, modern kärlek för en icke godkänd man, som överger Catrine. Hon vägrar förhandla om kärleken och tynar bort, intressant och blek.

Den unga Cornelia Goethe var begåvad, föga skön, helt fadersstyrd och kuivad av sin bror. Hennes historia berättar om modernitetens förvirrande inverkan genom dubbla budskap och ambivalenta krav. Hon är rädd för kärleken och passionen. Förnuftet segrar, försörjning och status är säkrade. För henne är förälskelse smärta. Cornelia lider av att vara utanför det manliga samtalets gemenskap. Visst godkänns intellektuella kvinnor, men inom vissa gränser för att inte bli hotfulla, avsexualiserade eller förbli ogifta. Ja till kärlek och bildning, nej till passion och lärdom. Cornelia styrs av motstridiga tendenser. Bjurman hävdar att Cornelia inte är ett offer trots att hon blir svårmodig, slutar skriva, gifter sig utan kärlek, blir sjuk i melankoli och dör 27 år gammal.

Meta Moller är en bildad borgardotter med egen

förmögenhet som i brev till blivande maken Friedrich Klopstock avslöjar hur en modern självständig kvinna anammar de nya buden. Hon bejakar öppet sitt intresse för kärlekens fysiska sida och prövar frankt erotiska lekar. I breven luftas en besatt sinnlighet. Hettan i språket bygger på en kärleksgrammatik som lånar kraft från pietismen och läsoplevelser, särskilt av brevromanerna som handlar om dygdiga ideal, hemliga fantasier, oförlöst tränad, passioner, lätt förklädd sexualitet och äktenskap. Meta går sin egen väg och gifter sig av kärlek och passion. Hon bekräftar Luhmanns tes om kärleken som ett självförverkligande projekt där de älskande speglar sig i varandra.

Beata Hummel, en fattig svensk prästdotter, erfar att behovet att försörja sig vinner över kärlekskravet. Allt utspelar sig i Göteborg, där en blomstrande medelklass växer och engelskt inflytande är stort. Beata gifter sig med en äldre grosshandlare, skriver sina minnen – från födelsen till 22 år, ett drama om den unga faderlösa flickan som förestår sin farbroders hushåll och förälskar sig i en olämplig man. Farbrodern arrangerar ett möte med en vacker änkeman. Han friar, hon säger ja och allt beseglas med kyss och en ring. Beata ska tro att hon gjort ett fritt val. Bjurman menar att Beata har kunskap om de nya kraven, men hur? Är hon offer för manlig konspiration och maktutövning eller ger hon upp och gifter sig till trygghet? Hon förvandlar maken till en mönsterman och förnufts kärlek till ett ideal. Beata kan ha läst om de nya kärleksidéerna i rådgivningsböcker, en populär genre som enligt Bjurman kommunicerar tidens sätt att tala om kärlek. Föräldramakt eller kärleksäktenskap är den stora frågan. Öppet tvång fungerar inte längre. Föräldrar måste övertyga sina döttrar att förena hjärta och förnuft.

En självständig kvinna, den vackra Anna Lisa Lilljebjörn ur den värmländska brukssocieteten, och hennes kärlek till Erik Gustaf Geijer tecknas i nästa porträtt. Hon vågar ta steget in i moderniteten, tystar förnuftet och låter kärleken segra. Hon beskriver en frånvarande far, en försummad mor och en kravlös, men traditionell uppväxt. Modern dör och Anna Lisa tar över hushållsansvaret. Fadern avspisar unga män som flockas kring dottern, som är djupt förälskad i den fattige Geijer. Hon blir mycket sjuk just när hon är redo att säga ja till en rik löjtnant för att lösa faderns ekonomiska problem. Den trotsiga Anna Lisa får som hon vill när fadern själv blir förälskad, vilket får honom att motvilligt godkänna Geijer. Ett dramatiskt inslag är fyndet av kärleksbrev skrivna av Amalia von Helvig till Geijer, en upptäckt

som får Anna Lisas värld att rasa, men inte mer än att hon 14 dagar senare gifter sig med Geijer. Bjurman skjuter in ett resonemang om hur det offentliga samtalet om och attityder till kärlek och äktenskap förändras. Kärlek pendlar mellan förnuft, romantik, ovillkorlighet.

Småborgardottern Henrietta Liljedahl skriver dagbok från 15 år till 21, då hon gifter sig. Som flicka avskyr hon farbroders kyssar som fadern tvingar henne ta emot. Hon tar tjänst som guvernant, möter unga män, orienterar sig, sorterar och avvisar. På hennes pluskonto står skönhet, på minussidan står fattigdom och ingen hemgift. Hon tänker strategiskt men är gripen av de nya idéerna om kärlek som ett krav. Hon finner sig en dag lydigt förlovad mot sin vilja, men hon vågar bryta, flyttar hem till sin ruinerade far och försörjer sig genom sömnad. När en ny man dyker upp, böjer hon sig för verkligheten. Försörjningen kan trots allt ge frihet och utsikten att förbli påver hemmadotter lockar föga. Hon känner sig dock snärjd och den lidelsefulle fästmannen skrämmer henne. Henrietta illustrerar en kliven inställning till kärlek och äktenskap. Kärleksideologin vinner alltmer terräng i början av 1800-talet, men underställs gradvis förnuftet. Förnuftsvalet och kärlekskravet går upp i varandra.

Bjurman redovisar teoretiska huvudspår om kärlek hämtade i modern historisk forskning. Läsaren blir alltmer medveten om hur svårhanterliga begrepp och idéer om kärlek är. Edward Shorter och Lawrence Stone ser en ny kärlekskod förfinas bland eliten under 1700-talet och spridas neråt. Alan Macfarlane menar att kärlek förekommit i alla klasser sedan medeltiden. John Gillis kritiserar båda teorierna. Kärlek har funnits tidigare, den kom inte med moderniteten och kan inte tidsbestämmas. Man kan inte utgå från ett modernt kärleksbegrepp byggt på känslor och intimitet när man granskar traditionella uttryck för kärlek. Historikern Arne Jarrick, som studerar kärleken genom lagens filter, hävdar att det romantiska känslospråket har ännu äldre anor. Ronny Ambjörnsson placerar övergången till kärleksäktenskap till 1600-talet, då familjen inte längre är ett ekonomiskt och kollektivt produktionsprojekt. Kvinnans större utsatthet och kvinnoöverskott banar väg för idén om kärlek som ett kitt att hålla samman den moderna familjen. Kärleken är en konstruktion som förändras med historien. Bjurman ansluter sig till Ambjörnsson. Hennes tolkning av kärleksbegreppet är att kärlek utvecklas i symbios med historiska förändringar; kärlekens språk i olika tider går inte alltid att översätta och att det är farligt att tolka 1700-talets

känslor med nutida begrepp.

Författaren övergår till andra källor, en äktenskapsannons och en tidningsartikel om giftermål och flickfostran, och avläser tidsbundna, artskilda fenomen som frieri "genom hörsägen", kvinnors argumenterande i egen sak, kritik mot flickpensioner samt fenomenet äktenskapsmäklare. Handböcker i umgängeskunst, skrivna för borgerliga noveller, är också en genre som Bjurman studerat grundligt. Många måste lära in nya praktiker vilket kräver kunskap om regler. De får även råd i hur välja rätt partner. Framgångsreceptet är att hålla sig till sin egen klass och dessutom följa hjärtats bud. Kvinnor bör inte falla för mäns förförelseknep utan hålla dem på anständigt avstånd. Dygden återinstalleras som ett högt värde.

Bipersoner förs in på scenen. Den adliga Malla Montgomery agerar enligt eget tycke och avvisar friare. Margaretha Koldeweyh visar på kärlekens villkor i landsbygdens anspråkslösa lägre medelklass och gifter sig av böjelse trots osäker försörjning. Fredrika Bremer framträder i en balepisod där unga kvinnor förnedras i det halvoffentliga rummet. Bjurman summerar sin analys av kärlekskravet utifrån kvinnornas berättelser. Kärlekskravet komplicerar livet för unga kvinnor och hållningen till gamla och nya kärlekskoder varierar. Detta visar att den studerade perioden är utsträckt, fylld med vacklan och osäkerhet. Förnuft å ena sidan, å den andra kärlek samt en ny stark jagupplevelse. Problem föds när försörjningskravet inte går att ignorera. Bjurman fastslår att det nya kärlekskravet, dess subversiva potential jämte bildningsprogrammet främjar flickors utveckling till egna, självbestämmande individer.

Emilie Meyer och Carolina Winberg, födda på 1810-talet, är de sista autentiska rösterna i studien. De skriver brev om kärlek och bildning, män och äktenskap. Deras väg till kunskap ser olika ut. Emilie går i flickpension, lär sig språk och fint sätt samt förbereder sig för äktenskap. En onkel lär henne att kärlek är grunden; behag, talanger och bildning ett komplement. Hennes far hävdar att äktenskap ska ingås av förnuft, inte av känslor. Emilie tackar förnuftigt ja till informator Thomander, en relation som utvecklas till kärlek. Hon är en modern, självständig, bildad kvinna, som vänder ryggen åt husmorsrollen. Hon är mer lierad med fadern än med den ständigt kontrollerande modern. Carolina går en manlig bildningsväg, undervisad av brödernas informator, nämnde Thomander. Läsning och brevskrivning är intellektuellt och kreativt viktiga för henne. Carolina förlovar sig av kärlek, fästmannen dör och hon sörjer,

blek men utan klagan, evigt trogen sin kärlek. Emilie och Carolina visar hur olika bildningsvägar leder till anammandet av skilda kärlekskoder. Författaren kommenterar hur olika unga kvinnor förhåller sig till den gamla och den nya kärlekskoden.

Bjurman diskuterar läsvanors betydelse för flickors bildning, var de finner litteraturen och hur de uppmuntras. Den historiska översikten bygger på hennes inträngande studier av flickors uppfostran, bildning och råd om kärlek och förnuft. Analysen kopplas till ursprungsfrågan om sambanden mellan den nya kärlekssemantiken och den europeiska idédebatten om kvinnors bildning i den upplysta borgerligheten. Några vill kväva, andra stödja flickors anspråk på kunskap. Olika tankar om kärlek strömmar runt i Europa. Rousseaus idéer om polaritet mellan könen slår igenom hos konservativa som vill behålla den komplementära arbetsdelningen. Bildade kvinnor hotar att bryta den sociala ordningen genom att helt enkelt vägra lyda. I Tyskland motas kvinnor tillbaka in i den oglamorösa husmorsrollen. I Frankrike utses de till moralens upprätthållare. Borgerligheten profilerar sig mot adelns dekadans. Jämlikhetsförespråkarna blir fler, men motarbetas av vetenskapsmän. De säger att jämlikhet mellan könen är omöjlig. Avvikande röster hörs, bland andra Mary Wollstonecraft som kräver utbildning åt kvinnor. Men reaktionära idéer stryper radikala förändringar i deras linda. I Sverige förs en diskussion som hämtar näring i populära rådgivningsböcker. Författarna representerar polerna i synen på kvinnor, konservativa eller redo att förändra. Dubbla budskap flödar: bildning och förstånd är bra, det är en fördel om en man kan såväl älska som tala med sin hustru. Kvar är rädslan att bildning leder till hotfull självständighet hos kvinnor. Rådet är att inte tynga kvinnors små hjärnor med för mycket kunskap. Men trycket ökar att borgerliga kvinnor måste bereda sig att klara sin försörjning.

Bjurman frågar varför lärda kvinnor provocerar så? Bildning framställs som en fysisk egenskap. En tolkning är att manligheten hotas av feminisering. Kvinnor tar mera plats med sina kläder, frisyrer och anspråk. En ny idealidentitet utvecklas, den bildade makan som män uppskattar mer än de andra hustrutyperna. Författaren belyser den svenska "flickbildningen" kring 1800 och de dominerande undervisningsformerna hemmet, skolan eller flickpension med olika exempel. Den 12-åriga Minas inrutade veckoschema för studier och handarbete är ett, ett annat är ett modernt flickskoleprojekt för flickor gynnat av föräldrars välbildning och soci-

ala ambitioner. Guvernantsystemets för- och nackdelar tecknas. Flickpensioner lyfts fram som bildningsinstitutioner av varierande kvaliteter och ambitionsnivå. Bjurman avvisar tesen att fäder avser göra sina döttrar till bra köpmannafruar. Genom sina upplysta döttrar vill fäder bekräfta sin egen status som moderna, framgångsrika borgare. Ett samband mellan bildning och kärlekskoden finns i budet att kvinnor fostras att behaga. I bildningsbagaget finns talanger och god smak, användbara när kvinnor förs ut på den sociala scenen. Kroppen tränas att bli ett instrument i kärlekens spel. Utifrån Pierre Bourdieus teorier diskuterar författaren begreppet smak som klassbetingade val, att utifrån det kulturella kapital man besitter, förstå och använda den kända och erkända kulturen. Den goda smaken är ett aktivt kulturbygge som går att odla, förfina och ändra. Bjurmans hypotes är att mannen bygger upp en position i offentligheten, kvinnan i den privata sfären, som genom att exponeras blir en del av den borgerliga offentligheten. Kvinnan är medskapare av medelklassens habitus, av familjen som statusindikator och av en specifik livsstil som uttryck för smak.

Under rubriken *Bilder och motbilder* summerar Eva Lis Bjurman denna rika avhandling byggd på fragment ur kvinnors livsberättelser. Deras röster har lyfts fram och historiska schablonbilder kontrasterats med närbilder som framkallats ur källmaterialet. Den röda tråden är resonemangen om den korseld som kvinnor befinner sig i, mellan önskan om kärlek och påtvingade samhällseliga krav. Kanske är det ogörligt att fånga och uppleva kärlekens innersta kärna.

Många tankar har väckts under läsningen av Bjurmans studie av kärleksbegreppet, ett ämne som få etnologer om ens någon behandlat. Det finns många intressanta ledtrådar att följa i den mening som Carlo Ginzburg, en av Bjurmans historiska inspiratörer, föreslår. *Catrines intressanta blekhet* är fångslande men några brister i formalia måste påtalas, eftersom boken är ett lärdomsprov, som ska tjäna som modell för andra. Författaren har inte alltid följt elementär akademisk skrivarpraxis. Innehållsförteckningen är alltför knapphändig. Enstaviga kapitelrubriker, bara ett förnamn, är missvisande beträffande genretillhörighet. Varför inte föra in textens mellanrubriker? Då ser vi hur författaren disponerat materialet och var i kapitlen som källredo-visning, källkritik, teoretiska resonemang, frågeställningar, tidigare forskning och empiriska stickspår förts in. Med en detaljerad innehållsförteckning skulle författaren undvikit upprepningar av forskningsöversikter

och jämkat hisnande kast i tid och rum. Författaren kan sitt material och har en lång forskningserfarenhet, vilket präglar denna avhandling. Hon gör sig själv en otjänst genom att stundom hantera källor, citat och årtal lättvindigt. Käll- och litteraturförteckningen är lång och solid men inte korrekt uppsatt i detta annars så fullgoda kunskapsprov. Det är ett kreativt grepp att bygga upp studien som ett bricolage kring fallstudier med tanke på ämnet, på de källor och tidliga fästpunkter som författaren valt. Det blir dock inte klarlagt hur Bjurman tänkt när hon har vävt samman de socialt och tidsmässigt mycket heterogena vittnesbörderna om skiften i kärlekskoden. Många rollbyten sker, huvudfigurer blir biroller och tvärtom, trots att aktörernas historiska villkor är oförenliga vad beträffar tid och socialt rum. Språket flyter lätt, befriat från onödigheter. Någon enstaka anakronism ("stöddiga killar" om unga män i familjen Goethes krets) ser jag som olycksfall i arbetet.

Texten är rikt associativ med tankespår åt olika håll. Läsaren måste ibland omorientera sig i tid och rum, bland människor och händelser. Studien tar ett stort tidligt och socialt grepp över perioden 1750–1830, laddad med historiskt viktiga händelser och radikala förändringar. Även den geografiska spännvidden är stor. Svenska, danska och tyska kvinnors hantering av kärleksidéer från England och Frankrike pekar på snabba europeiska tankeströmningar men också på en omfattande global förändring i synen på äktenskap, egendom och kvinnors position.

De som skapat källorna kallas för informanter, vilket jag ifrågasätter eftersom det associerar till meddelare och intervjuade som direkt deltar i en undersökning genom att besvara skrivna eller muntliga frågor, teckna ner minnen, beskriva sitt arbete och liv etc. Källorna är av skiftande karaktär. Några är original (brev, levnads-teckningar), med autenticitetsvärde för fakta, värderingar och hållningar. Författaren utgår från att privata dokument inte nödvändigtvis är sanna utan styrs av tidsbundna regler, behov och självdramatisering. Privata jagdokument är förvisso källor till historisk insikt med stor grad av sannolikhet, men bjuder likväl tolkningsproblem som författaren borde diskuterat i ett komparativt perspektiv. Med Ginzburg kan man hävda att ingen källa är objektiv, inte ens en bouppteckning, men det betyder inte att den inte är användbar, som Bjurman också visar i sin avhandling.

Författaren använder material återskapat från handskrifter, som tryckta memoarer, biografier, levnadsbeskrivningar och andra tryckta alster (pressmaterial,

rådgivningslitteratur), men utan att ställa dessa motspänstiga källor mot varandra. Den obesvarade frågan gäller varför kvinnorna skrev eller vilka nationella och tidsbundna skillnader det fanns i sättet att samtala om kärlek. Den sentimentala romanen spred effektivt nya kärleksidéer och modeller för kvinnlighet. Rådgivningsböcker uttryckte moralisters oro för giftasvuxna unga kvinnor. Brevromaner och memoarer jämte rese-skildringar vill ge sken av autenticitet, inte fiktion. Upphovsmännen vill bli trodda och framställer skeenden som sannolika. Bjurman är medveten om översättningsproblemen vid läsning av svunna tiders svårfångade tankevärlar och invecklade känslspråk. Hon visar hur kärlekens historia är knuten till ändrad hållning mot individen och hur det blev möjligt att utforska och pröva det möjliga i kärleken genom romanen före 1800. Med Luhmanns teser som grund pekar Bjurman på hur fiktion lär ut regler och koder för känslöhantering och speglar långsamma omärkliga förändringar. En mer samlad källkritisk diskussion och redovisning av forskningsprocessen hade berikat läsningen och gjort författarens kunskap större rättvisa. Ibland får man intrycket att empiri, teori och forskningshistoriska överblickar sätts samman ad hoc för att stödja ett resonemang, utan kritisk tvekan eller alternativa tolkningar.

Bjurman presenterar många ciceroner att lita till när man söker fånga vad kärlek egentligen är. Hon inbjuder läsaren att följa nya spår i denna spaning. Guvernanten är en av de intressanta bifigurer som har en viktig roll som kulturförmedlare och budbärare av den europeiska kärlekskoden. Franska, tyska och engelska guvernanter för ensamma i häst och vagn genom Europa för att undervisa de övre skiktens döttrar. Dessa belästa resenärer hade i bagaget bildning, pedagogisk kunskap, romaner och idéer om kärlek som de spred över gränser.

Författaren tonar ner sexualitetens roll i kvinnors möten med kärleken, ändå finns sinnligheten där. Den försvinner inte i moderniseringsprocessen och, som Peter Gays studie av den borgerliga erfarenheten visat, fina flickor gjorde det – och tyckte om det. Frågan är om kärlek och sexualitet har nationella särdrag. Finns underlag för att tala om tysk kärlek? Svensk? Dansk? Som man kan identifiera religiös eller orientalisk kärlek. Hur visar sig föreställningar om Den Andre i de män som kvinnor älskar och säger ja till, eller blir olyckligt förälskade i? Hos Bjurman möter vi kvinnor som kring 1800 tar emot influenser från så många håll att det säkert påverkade de nationella idéerna om kärlek. Bjurman visar att tysk inflytande var så stort att man tidigt

talade om *deutsche Liebe*. *Amour passion* är sedan århundraden ett vedertaget franskt uttryck. *Romantic love* föddes i den engelska sentimentala romanen. Ny-tändningen för kärlek på 1700-talet alstrade sådana nationella klichéer. Hos Bjurman framträder den exotiske mannen, en sydländsk schablon, en latin lover, i några av kvinnornas kärlekserfarenheter. En del män, särskilt fransmän, motsvarar exotiska drömmar om den främmande älskaren i ett småborgerligt kvinnohjärta. Kärlek som äventyr och flykt.

Utseendet, symboliserat av spegeln och konkretiserat i kroppen, är en röd tråd i Bjurmans forskning. Cornelia Goethe är förföljd av idén om den fullkomliga skönheten och hamnar i svår kris. Skönhet ställs mot fulhet. Spegeln har en fundamental historisk betydelse för självblick och självkänsla. Unga kvinnor (som Malla Silfverstolpe) mönstrar sig själva med den och tidens ideal som mall. Bjurman visar tydligt att det yttre är mycket betydelsefullt i mäns och kvinnors spaning efter kärlek, men vågar inte säga i klartext att vackra kvinnor har ett försprång på äktenskapsmarknaden. Skönhet kan växlas in mot kärlek, kapital och makt. Klädedräkten är verkningfull i detta spel. Empirens mode gynnade presentationen av den sinnliga och synliga kroppen på den sociala scenen och kungjorde också kvinnors frigörelse till egna individer, en process som Bjurman känsligt illustrerat med den unga Friederike Münthers förvandling från stiliserad överdimensionerad rokokodam till enkel, naturlig kvinna. Även den kvinnliga blicken fångar och fryser bilden av mannen. Mäns yttre, klädsel och kroppsspråk, synades i de högt estetiserande decennierna som Bjurman fokuserar. Unga kvinnor i de uppåtsträvande skikten valde och vrakade bland män och var inte indifferent till maskulin fysisk attraktion (Davidoff & Hall). Borgerligheten ger sig en kropp att vårda precis som aristokratin kultiverar det blå blodet (Ekenstam). Med stöd i Karin Johannissons forskning om den sentimentala smärtstrategin visar Bjurman hur unga kvinnor uttrycker sig genom kroppen och hur smärta och svaghet nyttjas instrumentellt för att iscensätta jaget. Många bra exempel i boken visar hur de unga kvinnorna använder klichéer för att signalera lidande. Den tyska medelklassen har utpekats som särskilt benägen för melankoli som livshållning, att t.o.m. ha gjort den till en privilegierad livsstil, vilket illustreras av Cornelia Goethes öde.

De unga kvinnornas relation till fäder, mödrar och bröder är högst intressant, vilket många forskare som Bjurman refererar till har uppmärksammat (bl.a. Am-

björnsson, Davidoff & Hall, Holm, Kniebiehler). Det var tillåtet med nära relationer, även märkvärdigt intensiva, mellan far – dotter, bror – syster. Reglerna för umgänge mellan könen syns mindre stränga inom familjen än annars i samhället. Kring 1800 var förhållandet komplicerat, beskrivet med ett s.k. ”please-daddy-syndrom”. På en ytlig nivå var allt idylliskt och små flickor rörande vördnadsfulla, imponerade av sina fäders intelligens och idealiserade manliga mognad (Am-björnsson). Vuxna döttrar fogade sig i fadersauktoriteten. Så länge män hade mycket fritid, konverserade de sina döttrar, ledde deras läsning och odlade deras talanger. Döttrar var mer tillgängliga än den upptagna hustrun. Ju mer 1800-talet framskred desto mer upptagna av arbete blev borgerlighetens män och började använda sina döttrar för egna syften och klättra på deras axlar för att nå högre socialt. I entreprenörsskiktet var samarbetet far–dotter ofta rent faderlig exploatering.

Bjurman beskriver hur döttrar lider och dör av olycklig kärlek. Även fäder blir riktigt sjuka när dottern gifter sig. En svår fråga att besvara är om fäder och bröder var svartsjuka på ett otillbörligt sätt eller var de bara överdrivet omtänksamma? Bakom den välvilliga fasaden är de manliga figurerna suspekta. En tolkningsmöjlighet är att det ytterst handlade om rivalitet, makt och despotism med några stänk erotik. Sophie Zinns far var kanske en tyrann, Cornelia Goethes bror en förtryckare som ville forma sin syster, Meta Mollers styvfar en misslyckad despot, den faderlösa Beata Hummels farbror en kopplare, Anna Lisa Lilljebjörns far en jaloux egoist, Henrietta Liljedahls far lätt vämjelig, männen kring Emilie Meyer förnuftigt beräknande och Carolina Winbergs far och bröder svalt intellektuella. Man kan förstå om kvinnor sökte befria sig från sin förmyndare/far genom att gifta sig snabbt. Mödrarna är beskrivna på distans i studien. Förmodligen var de mer än döttrarna mitt i korselden mellan det gamla och det nya, fjättrade i en förstelnad könsroll. De kunde knappast agera i modernitetens tjänst eller uppmuntra döttrarnas strävan efter kärlek. Döttrar befann sig i fäders emotionella fokus, vilket framgår hos Bjurman, och därmed uppstod risken för otillåten erotisk färgad bindning vilket mödrarna reagerade mot. Det kan vara en förklaring till att mödrar hamnade i skuggan eller var frånvarande. Bjurmans tes om den svårhanterliga paradoxen som kvinnor råkade ut för när de skulle förena kärlek och förnuft, verklighetens villkor och romantiska ideal, omfattade också de äldre kvinnorna som möjligen befriats från romantisk barlast. Deras krassa erfarenhet

var snarare att det förnuftiga äktenskapet var den ekonomiska och sociala grunden för medelklassen. Man hyllade det fria valet, men det var iscensatt i en kontrollerad kontext där ömsesidiga värderingar och religion vägrade lika högt som eller mer än frivillig kärlek.

Bjurman går förtjänstfullt igenom tidigare forskning i kärleksbegreppet, redovisar teoretiska modeller, om hur vi älskar och lider enligt kulturella imperativ, teorier som hon använder eller polemiserar mot. Hennes val styrs av det övergripande temat – övergången från tradition till modernitet såsom den visar sig i idéer om kärlek, äktenskap och konsekvenser för unga kvinnor. Individualisering är ett nyckelord i den brottfyllda modernitetsprocessen. Bjurmans genomgång av kärlek är fyllig och tankeväckande. Kärlekens språk har en kraft som vi känner från litteratur, konst och verkliga livet. Författaren visar hur det laddade pietistiska språket banar väg för kärlekens nya uttryck. Andra fält lånar terminologin som hör till kärlekens retorik och dramaturgi men som då förlorar sin intima, sensuella karaktär. Kärlek är ett undflyende begrepp, kanske just därför söker många fånga dess talrika dimensioner. Kärlekskartorna skiftar, varje människa tänder på olika saker – mörk kostym, doktors vita kläder, stora bröst, humor, pengar, makt etc. Blicken, ”the copulatory gaze” (Carol Gilligan) utlöser först romantiken, inte hjärtat och hjärnan, inte genitalia. Kärlekens nollsummespel, alltså ju mer hjärna desto mindre kärlek, är en annan aspekt av 1800-talskvinnors erfarenhet.

Jag saknar Roland Barthes, en av kärlekens stora kunskapsteoretiker, men hans huvudtankar är invävda i avhandlingen som har en semiotisk ansats. Hans tes är att kärleken undviker att låta sig kodifieras, ty den vet att varje kod är totalitär och hotar existensen. Samhället ställer ord och grammatiska regler till kärlekens förfogande. Kärlekens diskurs måste bli fragmentarisk. Han visar att kärlekens mångfald tar gränsöverskridandets form. I processen ingår att fetischera kärleken med bilder och nyttja tecknens dubbelhet. Som berättelse är kärlek en historia som fullbordas i religiös mening; den är ett program som måste fullföljas. Barthes betonar minnet som kärlekens imperfektum och med det perspektivet kan man kanske få svar på varför Bjurmans kvinnor i så ung ålder skrev sina levnadsminnen.

Klassperspektivet är väsentligt i denna studie. Bjurman väljer att tala om medelklass när det handlar om de unga kvinnornas sociala hemvist, vilket gör att mycket av komplexiteten i borgerlighet/medelklass går förlorad. Just under perioden 1750–1830 förändrades stånds-

samhället, dramatiskt i många europeiska länder eller gradvis som i Sverige. Sociala kategorier bytte plats, definitioner och demarkationer ändrades, beroende på tid, rum och socialt mönster. Bourgeoisien kom alltmer att dominera scenen och utveckla skiftande livsstilar inom sig. Kvinnorna hos Bjurman har sina rötter i de mest skiftande skikt. Fäderna tillhörde bildnings- och handelsborgerskap, adel, ofrälse ståndet, provinsiell bruksocietet (mer överklass än medel-), och i en del fall till lågborgerlighet. De har flera drag som skiljer dem än förenar. Betänker man så att döttrarna var födda mellan 1728 och 1815 så blir bilden än mer sammansatt än vad som framgår. Det var i perioden efter den undersökta som en ny klasstruktur formerade sig tydligare. Under slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet var kvinnor bricker i mobilitetsprocessen när klassendogamin blev mindre rigid. Ordet bourgeoisie överlevde och är fortfarande ett bra ord som säger mer än det vaga medelklass. Bjurman tar så upp smak och livsstil i ett klassperspektiv. I Bourdieus tolkningsmodell är smak ett instrument att orientera sig i världen med, och särskilja sig med. Kvinnorna i studien använder smak att orientera sig bland män. Den estetiska dimensionen spelar en roll i valet av partner. Även i 1700- och tidiga 1800-talens rådgivningsböcker framstår valet som en distinktionens högt drivna konst med sina fasta lämplighetsgränser. En avsedd effekt av internaliserade värderingar var spontan avsmak för olämpliga män. Gemensam habitus underlättar att förverkliga föräldrarnas mål, att döttrarna ska självklart välja rätt.

Kärlek hör inte till etnologins centrala frågor men väl en rad relaterade fenomen som friarseder, äktenskap och familj. Eva Lis Bjurmans avhandling är en lektion i kärlekens olika dimensioner och bildningens betydelse, i hur unga kvinnor agerar i mötet mellan det gamla och det nya. Författaren driver övertygande en tes genom hela boken, nämligen den att under den studerade perioden blir unga kvinnor subjekt och undviker därigenom att falla i det kulturella tomrum som uppstått i kampen mellan de nya kärlekskraven och kvinnors behov att bli försörjda. Hennes engagemang skapar närvaro. Boken är skriven med stark känsla och vi kommer de unga kvinnorna nära trots tidsavstånd. *Catrines intressanta blekhet* är ett inspirerande bidrag till det etnologiska studiet av unga kvinnor, kärlek och bildning. Man lämnar detta speciella arbete med stor lust att tänka vidare kring de många spår som Eva Lis Bjurman lagt ut på ett föga utforskat område.

Angela Rundquist, Djursholm

Kerstin Thörn: *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. Idéhistoriska skrifter 20, Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet 1997. 464 s. English summary. ISBN 91-7191-308-4.

Industrialiseringen, som inleddes i slutet av 1700-talet i England, är otvivelaktigt den faktor som haft störst inverkan på samhällsutvecklingen under 1800- och 1900-talen. En av följderna var den stora inflyttningen till städerna där industrierna och handeln, dvs. arbetstillfällena, var koncentrerade. Detta medförde att enorma mängder människor trängdes på små ytor. Trångboddheten och den låga hygieniska standarden medverkade till sanitära problem som bland annat orsakade epidemier. Under senare delen av 1800-talet riktades uppmärksamheten mot arbetarklassens svåra levnadsvillkor och olika reformförsök påbörjades. Det ökade medvetandet om de stora sociala skillnaderna i samhället sammanföll med insikten om sambandet mellan hälsa och hygien. Bostaden hamnade snart i centrum och blev en konkret utgångspunkt i strävan efter att förbättra de minst privilegierades livssituation.

Idéhistorikern Kerstin Thörn har i sin avhandling *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929* behandlat detta dynamiska skede som en viktig del av den urbana arkitekturhistorien. Slutet av 1800-talet fram till funktionalismens genombrott innebär för Sverige en radikal omdaning av den sociala strukturen. Utvecklingen satte spår inte minst i den fysiska omgivningen och än idag kan vi avläsa historien i våra stadsmiljöer. Med bostaden, och det allt mer värdeladdade hemmet, i fokus väver Kerstin Thörn samman fyra fristående avhandlingsdelar. Reformeringen av de mindre bemedlades boende i Stockholm är den gemensamma utgångspunkten när hon berör bostadsfrågan ur tre olika perspektiv: det filantropiska, det estetiska och det politiska. I den avslutande delen redogör Thörn för den kooperativa bostadsföreningen HSB:s tillkomst, där avhandlingens tidigare infallsvinklar förenas. Hennes mål är att belysa den mångfacetterade bostadsfrågan utifrån en rad skilda aspekter. Hon vill därigenom fördjupa förståelsen för hur arbetarklassens hem planerades och gestaltades, såväl visionärt som pragmatiskt. Detta ger en historisk relief åt frågor som fortfarande står på dagordningen, om än med andra förtecken. Å andra sidan medför detta att avhandlingen blir mycket omfattande. Den tycks sträva åt för många